

KOMSA GABRIELLA

„Szíveket kever a fekete festő...”

A szívmotívum Szilágyi Domokos lírájában

Szilágyi Domokos a 20. századi erdélyi magyar irodalom paradigmaticus költője, akit értelmezői¹ neveztek már a magyar nyelv művészenek, a „klasszikus” avantgárd, illetve a neoavantgárd költőjének, formaművészek, „a költői mesterség babitsi mérvű ismerőjének”,² a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közti átmenet³ képviselőjének vagy épp az első magyar posztmodernnek. Ami viszont a legfontosabb és vitathatatlan ismérve, hogy Szilágyi a „megismerés” és a „felismerés” költője. Lírája létköltészet, hiszen életművének egészét átszövik a létezés alapkérdései. Szüntelenül egyetemes léttörvényeket kutat, univerzális igazságokat ragad meg, hogy választ találjon a lét értelmére, lehetőségeire.

A Szilágyi-művek tanulmányozása során egyértelműen megállapítható, hogy a létélmény, léttapasztalat kifejezésében a testrészeknek (az agynak, a szívnek, a tüdőnek, a szemnek, a nyelvnek, a gyomornak, a vérereknek, a végtagoknak, a csontoknak) jelentős szerep jut. Mindezen testrészek közül a leghangsúlyosabban, több tucat versben, a legösszetettebb jelentéstartalommal a szívmotívum jelenik meg. A szív Szilágyi (felnőtt) költészetének egyik kulcseleme.

A szív motívumának aspektusait vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy nem csupán érzelmeket kifejező, hagyományos szimbólumként tűnik fel, hanem sokféle jelentésárnyalata fellelhető a versekben: sokszor önálló, „cselekvő”, a lírai én életét irányító entitásként vagy éppen a világ totalitásának legfontosabb részecskéjeként jelenik meg. Továbbá az is nyilvánvalóvá vált, hogy a szív megjelenítési formái, lehetséges jelentéstartalmai fokozatosan bővülnek az egyszerűbb képektől az összetettebb, ontológiai-filozófiai aspektusok felé, párhuzamosan és összefüggésben a megismerés útjának léttapasztalataival, a lírai én létértelmezésével.

A Szilágyi-recepció általában az értelmet, a rációt jelöli meg legfőbb értéként a lírájában.⁴ Cs. Gyimesi Éva *Álom és értelem* című nagyesszéjének bevezetőjében a következőképpen foglalja össze az életmű lényegét: „Szilágyi Domokos költészete a létezés terhét megnyugvás nélkül hordozó, értékét szüntelenül mérlegre tevő elme küzdelmét fejezi ki.”⁵ Az „elme küzdelmének” színtere, a gondolkodásért, a racionalitásért felelős testrészt köznapi értelemben az agy. Nem állítom, hogy a Szilágyi-versekben néhányszor előforduló agynak nincs szerepe a gyötrő gondolatok, kételyek kifejezésében, a szívmotívum azonban komplex képekbe sűrítve tárja elénk mindazt (is), amit az észlelés, a gondolkodás fogalmkörébe sorolnánk, azaz az „elme küzdelmét” is.

Viszonylag köztudott – hiszen számos bibliai szótár, lexikon taglalja e kérdést –, hogy a Szentírás mind a kognitív, mind az emocionális és a voluntatív tevékenységeket a szívhez köti. A bibliai szemlélet szerint a szív a gondolkodás, az értelem, a mérlegelés, ugyanakkor az érzelmek és az akarat, az elhatározás, a döntés székhelye is. Pavel Florenszkij 1914-ben megjelent művében⁶ megállapítja, hogy a szívmotívum az Ó- és Újszövetségben egyaránt az ember lelki és szellemi életének kifejezésére irányul. Rámutat arra, hogy a Biblia nézőpontjából tekintve a szívben születik meg minden elgondolás, és úgy véli, hogy az emberi

elme minden gondolata a szív sugallatából származik. Szerinte *szívvel érteni* a következőket jelenti: megérteni, *teljes szívvel megismerni*, teljes egészében. Aki pedig nem birtokolja a szív „értő” mivoltát, az nem képes az életben rejtőző lényeges jelenségeket észrevenni és megérteni.⁷ A Florenszkij által megfogalmazott *szívvel értés* vágya, képessége, a *teljes szívvel megismerés* szándéka és folyamata, küzdelme követhető nyomon Szilágyi létértelmező költészetében.

A szerző pályájának legkorábbi szakaszában (első kötetének megjelenése előtt) keletkezett versekben még nem jelenik meg az „értő” szív motívuma: inkább az érzelmek központjaként, illetve anatómiai fogalomként tűnik fel. Az 1956-ban keletkezett *Őszi bánatos* című, halott bátyja emlékének ajánlott, elégikus hangvételű költeményben a szív a szomorúság, a reménytelenség helyszíne. A felütésben a „Szívembe bútt a bú” megállapítás tömören ad számot a versbeszélő életérzéséről. A 4. sor elején megismételt szókép már kiegészül a tér-idő meghatározásával: „az őszi ég alatt”. A hervadó lila kökörcsinek látványa indítja el az elmúlásra, a lét végességére, értelmetlenségére vonatkozó filozófiai kérdések, megállapítások sokaságát, hogy levonja a következtetést: „Meghal, ki nem remél, és az, ki hinni tud –”. Harmadszor szórendcserével és jelen idejű igeidőben jelenik meg a verskezdő kijelentés: „Fáradtan megbúvik a szívemen a bú”, hogy a vers zárlatában – a szoborba vésettség hasonlatával érzékeltetve az elmúlás gondolatát felidéző emlékkép állandóságát – megállapítsa, hogy „örökre ottremeg”. A „remeg” ige nemcsak a megszemélyesített búra vonatkozik, hanem a szív funkciójában fellépő zavarra is. A szív az emlékek színhelye is, erre utal a „kökörcsin-levelek múló lilájában” szó szerkezet. A szív metonímia a mű kulcsszava, mondattani szerepe mindhárom szövegrészben helyhatározó: a félelem, a bánat és az emlékek helye.

Az 1962-ben írt *Hallom a szívem* című vers szövege sajátos módon ad számot a szív redukálhatatlan üteméről. A címben szereplő szó szerkezet hétszer fordul elő a szövegben, a 3. és az utolsó versszak első sorában ismételten, nyolcadszor pedig az ige E/2-ben szerepel, jelezve, hogy a nyugtalan szív hangjait már-már kívülállóként hallgatja a lírai én. Szimultán verselésű: az adonizsi sor az Adonisz-siratóénekek ritmusát és jajongó hangulatát idézi meg, az ütemhangsúlyos 3//2-es által erőteljesebbnek érzékeljük a szív lüktetését. A szöveg további részében a strófák, sorok egyenetlen tagolása diszharmóniát, érzelmileg feldúlt állapotot jelez.

A kalapáló szív erős hangjait jelzik a „kiabál, zakatol, izgat” igék, a többször ismételt „most” időhatározós „kiabál” pedig fokozza annak erősségét. A lírai énben dúló érzelmi zaklatottság („milliárd véresejt zubog a harcban”) fogalmazódik meg a szívritmuszavarok leírásával. A „közöttem és közte” kialakult zűr, ellentét arra enged következtetni, hogy a beszélő tőle elkülönülő, önálló entitásként határozza meg a szívét, amely feltehetően az érzelmeket, a lelkiismeretet, a hűséget jelképezi, szemben a rációval, amely szerint „már jó lenne minden”. A „saját szívemmel különböztem össze” metonimikus szó szerkezet, egyben paradox állítás is utal arra, hogy az én és a szív egymástól különállóak, és az én a rációt képviseli. Mégsem képes elhatárolódni a szívtől, sem mint testrésztől, sem mint az érzelmek, az erkölcsi érzék központjától. Alapjában véve a hagyományosnak nevezhető, józan ész-érzelmek ellentét, a belső feszültség jut kifejezésre a versben mindamelllett, hogy a szív biológiai működését, illetve az egész emberi szervezet működése fölötti hatalmát is felvillantja:

*Hallom a szívem, hallom a szívem,
s nem alhatom, nem alhatom.*

A *Szerelmek tánca* című kötetben megjelent *Hétmérföldes csizma* (1965) című, ars poeticának is tekinthető költeménynek az első, a megismerés folyamatáról valló, számvető részében a szív már nem csupán az egyén testrészeként vagy az érzelmeket kifejező motívumként, hanem a világ totalitásának integráns részecskéjeként jelenítődik meg:

*és kellett a Kunst der Fuge,
hogy szívemet beiktassa
a világ összefüggéseibe...*

A birtokos személyjellel ellátott szív metonímia a személyes én, melynek sajátos viszonya a világgal az aktív egymásbaniség kifejezéssel írható le leginkább. A versbeszélő a megismerés küzdelmes útjáról, „bölcstől kínjairól” számol be viszszatekintő pozícióból. Szükségszerű volt, „kellett” a sokrétű tapasztalat („külön szem minden színre”, „külön fül minden nesze-zajra”, „a hétmérföldes-csizma- / hit”, „a suhanás kábulata”, „a lobogás”). A legfontosabb élmény (az én–világ kapcsolat alakulása szempontjából) azonban mégiscsak *A fúga művészetének* tanulmányozása volt, hiszen a világ összefüggéseinek, az egyén–univerzum szerves kapcsolatának megértése, költői kifejezése a zene hatására jött létre, mégpedig a rész–egész felcserélésével (én–szív) a teljes szívvel megismerés képességével.

Azt a felismerést, hogy az eddig vállalt értékek mentén a küzdelmes megismerés útját áldozatok árán is folytatni kell, és egyénileg is viselni kell a nyomasztó terhek tömegét (hiszen az univerzális részvétel kikerülhetetlen tényné, törvénnyé emelkedik), a következő sorok szív-metaforái fejezik ki:

*s minden fájást muszáj megfájnóm,
ha szívem leég is tövig –
mert ez a föld a szívem földje.*

A figura etymologica nyomatékosítja a fájdalom mértékét, melyet a szívnek kell elviselnie, a „leég” igei metaforában az igekötő érdekes módon a szokványos „el” fordítottja, tehát a szívnek nem teljes megsemmisüléséről van itt szó a „tövig” főnév jelenlétében, hanem, akár a fának, a felszín fölötti részéről. A „mert ez a föld a szívem földje” metonímia pedig az emberiségnyi szívtágulás üzenetét hordozza.

Hasonlóképpen kitágítja a szív létezésének terét, és az univerzummal való egymásbaniség érzését vetíti ki a *Hegyek, fák, füvek* című (1965) himnikus költeményében, amelyet Cs. Gyimesi Éva találóan nevezett „profán imádságnak”.⁸ A három tizenégy soros strófából álló, a természet antropomorf, animizált elemeit megszólító fohász három szerkezeti egységre tagolható: a lírai én és a természet bensőséges egységét szemléltető részre, a himnikus dicséretre és a hálaadásra.

Mindhárom versszak kezdő sorában, a megszólításban megjelenik a szív-motívum: „Hegyek, fák, füvek, ágak, harag-zöld, azúr menny, szívem rokonai”. Itt nem birtokolja a szív a világot, de annak minden része rokona, tehát vérségi kötelék, közös vonások kötik össze. Olyan kapcsolat van a lírai én és a világ között, melyet a platóni részvétel, a methexisz fogalmával tudnánk leginkább megragadni. Az emlékképekből felépített harmonikus és létbizalmat sugárzó világban a lírai én létélménye a „mindenség-fia-fény-suhogás”. A harmónia iránti gyermeki szomjúságot fejezi ki a következő hasonlat: „szívemen, mint ághegyen mókus, ült a vára-

kozás”. Valószínűleg csupán a „szív”, az „ág” főnevek és az „ül” ige használata miatt József Attila ismert sorait asszociálom mellé: „A semmi ágán ül szivem, / kis teste hangtalan vacog” (*Reménytelenül*). Pedig itt a szív metonímia nem a szorongást, hanem épp a reményt érzékelteti, a mókus pedig a gyermeki idillt, ártatlanságot, ezáltal a gyermeki, örömteli reményként értelmezhető a szívmotívum. Itt azonban nem ér véget a többszörösen összetett hasonlat: „mint az éjszaka tetején a liliomszirmú csillagok” – a szív a sötétséget, reményteleniséget kifejező éjszaka toposszal kerül hasonlított pozícióba, míg a várakozás a „liliomszirmú csillagok” tisztaságával, ragyogásával hasonló. A fekete–fehér ellentét hangsúlyozza a szívben (lírai énben) rejlő szomorúság ellenében az abszolút érték iránti vágy mértékét. A csillagok motívum a már ismertetett szövegkörnyezetben ismét József Attila soraival lép intertextuális kapcsolatba, ezt még érzékelhetőbbé teszi a szem-metafora: (csillagok) „– pilla mögé bújt szemek” („köréje gyűlnék szeliden / s nézik, nézik a csillagok”), mely az egyén és az univerzum minden részecskéje közti, láthatatlanul is elválaszthatatlan kapcsolatra utal. Az ún. „szíven ülő/szívvvel várakozás” célját kifejtő mellérendelő mellékmondatok a reményt és a mindenséggel való azonosulást, egységet fogalmazzák meg: „a várakozás, hogy olvashassam remény-virág-betűitek, / s belém leheljétek a mindenség erejét, hegyek, fák, füvek”.

A természet dicsőítését tartalmazó 2. versszakban a halmozott metaforák a jószág, a béke, a szabadság, a védekező fegyver, az akarat és a remény, a zene, nem utolsósorban az ész és a szív váraként, kiapadhatatlan forrásaként idézik meg a természetet, egy abszolút érték, harmonikus világrend összetevőiként. A hódolatot és hálaadást (valamint kérést is) megfogalmazó 3. versszak első részében a beszédhelyzet még mindig T/2 személyű, ám megfigyelhető, hogy a természet megszólított elemei egyre antropomorfbabak: „karcsú sziklák”, „szép fejűek”, „bokorgyermekek”, „gondolkodó, felnőtt fenyők”, „táncos patakok”, „szemérmes tisztások”, „sűrű örömök szülei”. A strófa 2. részében a hála már E/2-ben, egy megszemélyesített abszolútumhoz szól, aki magában hordozza az összes lehetséges pozitív értéket; aki talán maga a gondviselés, a szeretet („simogató kéz, puha ág, okos elme”, „ki sosem hagy el, ki érvel, meggyőz”, „ki fiául fogad”, „biztat, hogy szép a harc, szép ez az emberi lét”) és a hűség („ki hú hozzám, hogy hú maradjak és józan és fegyelmezett”). A záró sorban visszatér a T/2-es beszédmód, keretbe foglalva a versszakot és az egész verset ismét a természet elemeit szólítja meg, és nekik mindenért hálát adva zárul a vers.

Egyébként az egész költemény a himnikus-fohászokodó hangvételével, páros rímeivel, magával ragadó, sodró ritmusával a teljes harmónia pillanatait közvetíti, mely a mindenség és a lírai én (a szív) közösségében, bensőséges egységében valósul meg.

Az itt megvalósuló tökéletes harmóniával és pozitív lét-, illetve értékszemlélettel ellentétben áll a *Fekete festő* című mű világképe. A „fekete” a 20. századi magyar lírában gyakran fordul elő verscímként,⁹ és általában értékhányt, negatív értéket (veszteséget, fenyegetettséget, gyászt, létrontást, kárhozatot stb.) szimbolizál. A jelzős szószerkezetből álló cím jelen esetben sem kelt pozitív értékképzetet, ugyanakkor a hangzásbeli megalkotás (alliteráló, magas hangrendű, szapora és lassú ritmusú szavak egymás mellé helyezése) játékosságot is sejtet. A költői játékhoz a kilenc kétsoros strófából álló vers három kulcsmotívuma: a fekete festő, az ördög és a szövegben nyolcszor előforduló szív metafora.

A verskezdő sorokban megjelenített szív jelentésrétegeit először nehéz megragadni:

*Szíveket kever a fekete festő,
kés az ecsetje, szívemet metsző.*

– a meghökkentő költői képek hatása alá kerülünk. Egyetlen hang felcserélésével hozza létre a beszélő a szokatlan vershelyzetet, melyben a fekete festő egy mindenható hatalomként jelenik meg: egyrészt játszik a szívekkel, másrészt kegyetlenül megsebzti őket. A szív szinekdoché többes számban univerzálisan utal az emberi sorsokra, életekre, az E/1-ben megjelenő változat a lírai én személyes, veszélyeztetett sorsát jelenti.

A strofa refrénszerű megisméltése a szöveg közepén balladisztikus, vészt jósoló hangulatot, feszültséget hoz létre a vers egészében, ezt ellensúlyozza, hogy emellett mindvégig játékosan alkotja meg, építi fel újabb szuggesztív költői szimbólumok segítségével ezt a mitikus, negatív hatalmat, aki maga az „ördög” („húsvér ördöggé őt magam teremtem”). Komplex költői képben jelenik meg a szívmotívum a mitikus figura megsemmisítő hatalmának kiszolgáltatva:

*Palettájáról csillagok csorognak:
szikrái szívemnek s fekete viharomnak.*

A szív a lírai én belső értékeinek összességét (értelem, akarat, szeretet stb.) jelképezi, a szikrái–(szikrázó) csillagok metafora mindezen részecskék izzó, fényes mivoltát érzékelteti. Miután a mitikus figurát a vers végén lerombolja, füstté osztja szét a lírai én, a szívek én–te–mi viszonylatban való megjelenítése az utolsó sorban jelzi az emberi összetartozást:

*csak így lophatja – tiszta szemem hogy meglásd –
szívembe, szívedbe, szívünkbe a föloldást.*

Az emberi összetartozás értékét, elemi szükségletét az emberi létezésben a szívmotívum egyre egyetemesebb távlatú, gondolatilag-grammatikailag sűrű szövésszerű költeményekben fejezi ki, egyre bonyolultabb jelentéshálával ruházva fel. A *Fagyöngy* kötet (1971) címadó versének 1. strófájában a szívmotívum T/1-ben jelenik meg („szívünkre”) háromszor, anaforaként: egyrészt az emberi testrész jelentésben, melyre gyógyító szer a fagyöngyből készült tea vagy kapszula (de rájátszva arra is, hogy a gyöngy, a termés a gazdanövény és a *viscum album* közös termése). A fagyöngy a szeretet szimbóluma is. Másrészt a kagyló igazgyöngye, mely kényszerben, fájdalomban fogant érték, szintén a bensőnket jelképező, fájdalmakat megélt szívünkre hat, míg maga az igazgyöngy a szív metaforája is, végül a szív maga is az értéket is jelenti („gyöngy, gyöngy a bordák alatt”). Egyéni értéket is, és a közös, kényszerben és fájdalomban fogant értéket is: az összetartozást és szeretetet. A szívmotívum az egymásrautaltság során kialakult szeretet jelképe. Jelentése a kagylóval és a gyönggyel (igazgyönggyel és fagyönggyel) összefüggésben, azoktól elválaszthatatlanul érvényesül.

A gyöngykagylómotívum a két világháború közötti romániai magyar irodalom létszimbóluma,¹⁰ az értékteremtő fájdalom jelképe. A lírai én a gyöngykagyló-létebe foglalt sorsot, életeszményt kérdőjelezi meg:

*Kagylók kínjának irigye,
együtt-tenyésztés ürügye –
ürügy? kényszer? kötelesség? – – valóság!!! –:*

Ironikus hangnemben „immunreakció” termékének, gyógyszernek és fájdalomnak minősíti a gyöngyöt, tagadja a szabadság feladatát átesztétizáló eszményt, amelyet a történelmi szükségállapot hozott létre. Noha a kényszerből, ürügyből vagy érdekből való összetartozásra vonatkozóan nem állít semmit a továbbiakban, a gyöngy átminősítése által felmerül a kérdés: változhat-e ezáltal a közösségi összetartozás önértéke, a szeretet minősége? Módosul-e a szívmotívum jelentése? A „sokan vagyunk s sokszívűek” metonímia az egyediségre, a különbözőségekre hívja fel a figyelmet, és az egyetértés hiányára is utalhat. A (fa)gyöngy „enyhe gyógyszer”, tehát csak enyhülést hoz a külön-külön átélt szenvedésre, azt teljesen megszüntetni képtelen. Mi igazolja mégis, hogy az egzisztenciális egymásrautaltság, a kényszerből való összetartozás nem zárja ki a közösségért cselekvő, a „szívünket” féltő szeretet meglétét?

A versbeszélő által felvetett téma (amelyre összetettsége miatt megoldást végül nem talált) közösségi: a közösség értékrendjét, jövőjét meghatározó viszonyulás egy közös létszimbólumhoz, amely végső soron egy irodalmi eszmény. Mindvégig T/1-ben beszél, a közösség nevében szólal fel, társai és önmaga jövőjéért, a valós közös értékek újragondolása érdekében. A szeretet és az összetartozás érzése vezérli. A szív jelentése nem módosul, hiszen a szeretetnek a gyöngykagyló- és fagyöngy-analógián alapuló kialakulása független a létszimbólum értékviszonyaitól. Az egymásrautaltság során a szeretet elemi létszükséglet, nem igazodik eszményekhez, értéke nem mérhető össze semmi mással.

A *Fagyöngyével* analóg szeretetfelfogásról tanúskodik a *Gyöngyöm-társam* című költemény címe és a verskezdő sorban a megszólítás: „Gyöngyöm-társam, az édes keserűségben!” Azonban az összetartozás elemi szükségletének jóval megrendítőbb példája ez a parafrázis és szerepbe rejtett ars poetica, melynek vershelyzetét jelzi az alcím: *Éneki egy rab prédikátor*. Az archaizáló, bibliás-zsol-táros nyelvezetű vers a protestáns gályarabok sorsát idézi meg, megjelenítve az egymáshoz láncolt társak kölcsönös egymásrautaltságának, egymást erősítő szolidaritásának kettős összefonódását.

Az ötstrófás vers alanya társához szólva – az adott helyzetnek kiszolgáltatott rab szemszögéből – elsősorban én–te viszonylatban fogalmazza meg a sorsa alakulását meghatározó létélményeket és reflexióit. A 2. és a 4. versszakban az „édes feleim” birtoktöbbséítő jellel ellátott megszólítás, a Kollonics-féle ítélet felidézése és a „nagy vizek partján”, a versvilágot egyetemessé tágító motívum által a mi–ti–ők viszonylat sajátos értékét is összegzi. Mindezek által a kényszerűség és érték összefüggéseire is jól rávilágít. Az isteni elrendelés és a rabság terhe alatt tudatosul benne a helyzet küldetésjellege, a helytállás fontossága és az összetartozás értékének jelentősége.

A szorongatottság és az egzisztenciális egymásrautaltság állapotában kialakult emberi kapcsolat értékét, a szeretet mértékét a szívmotívum többrétűen fejezi ki a műben. A félelmet enyhítő összetartozást mint elemi, ritkán tudatosuló létszükségletet fejezi ki a következő hasonlat:

*Gyöngyöm-társam, akit csak úgy
érezek, mint szívemet, ha nem fáj;*

A későbbiekben ezt a hasonlatot egy metaforával folytatja:

*Dobogj bennem, – csak addig – – addig, –
hogy csak halálíg kibírhattam.*

– és így válik összetetté a szív jelentése. A „dobogó” szív a társ, aki a vers alanyának szerves, elválaszthatatlan része. A megismételt határozószói névmás és a „halálig kibírhattam” szó szerkezet nemcsak arra utal, hogy halálig tart ez az összetartozás, hanem ráeszmélünk arra is, hogy a „dobogó” szív, a társ tulajdonképpen magával az élettel válik egyenértékűvé. A szeretet éltető erejével, amely nélkül a rabság súlyát, a szenvedést lehetetlen lenne elviselni.

A záró sorokban visszatér a dobogó szív–társ szókép, kétszeres, „Dobogd ki bennem!” felszólítással. Az ige tárgyát nehéz lenne egyetlen kifejezéssel megnevezni. A helytállás, a rabságban, idegenségben is vállalt önazonosság („Nagy vizek partján, édes feleim, / énekeljünk otthont a tájon...”, „Kiköltözzék az idegenség / szívünkől, feleim édes”) és a meggyőződés az igazságban, az ítéletben mind-mind ennek az összetartozásnak az erejében fogant. Ez az értéket teremtő, éltető erő segíti a vers alanyát és társát a megmaradásban, küldetésük teljesítésében.

*Gyöngyöm-társam, a bosszúálló
Jehova szavaival égess!
Vacogva, foggal-körömmel, betyáru,
nagy tüzek partján, nagy fagyban égve!
Dobogd ki bennem
– épp csak halálig,
csak hogy ne fájjon –,
dobogd ki bennem! És*

írjuk föl betűinket a semmi égre.

A Radnóti eclogájának „s az égre írnék, ha minden összetört!” záró sorával intertextuális kapcsolatba lépő verszáró sor a helytállás, a kitarítás üzenete. A többes számban megfogalmazott felszólítás pedig az emberi összetartozás értékére hívja fel a figyelmet. Arra az értékre, melyet a szív motívum egyszerű és bonyolult képeivel fejez ki a költő.

A szív Szilágyi Domokos költészetének egyik vezérmotívuma, az egész életművet átszövő, sokrétű, komplex jelentéstartalommal rendelkező motívum. A létélmények, a megismerések, a lírai én–világ kapcsolat bonyolultságának, az értékvilágnak a kifejezésében elengedhetetlenül fontos szerepe van.

JEGYZETEK

¹ Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Pomogáts Béla, Bertha Zoltán és sokan mások.

² K. JAKAB Antal, *A kétely költője*; BERTHA Zoltán, *Szilágyi Domokos = Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*, szerk. PÉCSI Györgyi, Nap, Budapest, 2005, 116., 147.

³ Cs. GYÍMESI Éva, *Értékek színváltozása = Uő, Álom és értelem*, Kriterion, Bukarest, 1990, 154.

⁴ EGYED Péter, *A megdöntött véges = Kényszerleszállás, i. m.*, 170.; Cs. GYÍMESI, *i. m.*, 16.

⁵ Cs. GYÍMESI, *i. m.*, 12.

⁶ FLORENSZKIJ, Pavel, *Az Igazság oszlopa és alapja = Az orosz vallásbölcselet virágkora. Tolsztojtól Bergyajevig, 1–2.*, ford. BAÁN István, Vigilia, Budapest, 1988.

⁷ *Uo.*, 536.

⁸ Cs. GYÍMESI, *i. m.*, 31.

⁹ Ady Endre: *A fekete zongora*; Babits Mihály: *Fekete ország*; Balla Zsófia: *Fekete Advent*; Csoóri Sándor: *Anyám fekete rózsája*; Farkas Árpád: *Fekete karácsony*; Kányádi Sándor: *Fekete-piros*; Nagy László: *Karácsony, fekete glória* stb.

¹⁰ Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című tanulmánya a gyöngyragyogó-motívum részletes irodalomtörténeti-esztétikai elemzését tartalmazza, az *Egy létszimbólum színe és visszaja* című tanulmányában pedig a Szilágyi Domokos lírájában előforduló kagylómotívum addigi értékszerkezetének átminősítését, ironikus megközelítését mutatja be és értékeli.